

ПОЛЬОВІ ДОСЛІДЖЕННЯ ТРАДИЦІЙНОЇ СІМЕЙНОЇ ОБРЯДОВОСТІ ПОЛІЩУКІВ (друга половина ХХ – початок ХХІ ст.)

Ігор ГІЛЕВИЧ

Львівський національний університет імені Івана Франка, кафедра етнології

У статті проаналізовано процес польового дослідження сімейної обрядовості поліщуків упродовж другої половини ХХ – початку ХХІ ст., визначено основні тенденції та результати (вивчення структури, семантики та генези окремих символів і обрядодій, застосування методу картографування, виділення регіональних та локальних варіантів тощо). На основі місця, яке відводилось цій ділянці традиційної культури поліщуків у тематиці експедиційних пошуків, методики та масштабів збирацької роботи досліджуваній період поділено на три етапи. Показано, що упродовж цього періоду спостерігається нерівномірність у дослідженнях окремих комплексів родинної обрядовості та районів Полісся України.

Ключові слова: етнологія, Полісся України, сімейна обрядовість, польові дослідження, методика.

Серед ділянок традиційної культури поліщуків, яким приділяли значну увагу народознавці ХІХ – першої половини ХХ ст., була сімейна обрядовість. Ґрунтовні описи весільних (найбільше), родильних та поховально-поминальних звичаїв й обрядів корінного населення Полісся України свого часу зробили Павло Чубинський¹, Оскар Кольберг², Пелагея Литвинова-Бартош³, В'ячеслав Камінський⁴, Василь Кравченко⁵ та інші вчені, про що вже йшлося у спеціальних працях⁶. Натомість польові дослідження сімейної обрядовості поліщуків другої половини ХХ – початку ХХІ ст. ще не були об'єктом окремої розвідки, хоча побіжно їх також торкалися етнологи, зокрема в історіографічних розділах частини з опублікованих упродовж останніх років праць⁷.

Об'єктом запропонованої розвідки є збір польових етнографічних матеріалів про сімейну обрядовість корінних мешканців Полісся України другої половини 40-х рр. ХХ – початку ХХІ ст., предметом – географія та методика досліджень, результати наукової праці тощо.

Пропонована праця виконана на основі публікацій (експедиційні звіти, наукові дослідження) та матеріалів рукописних фондів і фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України й архіву Інституту народознавства НАН України (експедиційні матеріали, накази про відрядження, звіти тощо).

У другій половині 1940-х – на початку 1960-х рр. сімейній обрядовості українців загалом і поліщуків зокрема відводилась другорядна роль у тематиці польових досліджень. Так, одна з перших експедицій, що відвідала Полісся України після закінчення Другої світової війни, працювала 18 серпня – 17 вересня

1945 р. у Михайло-Коцюбинському районі Чернігівської області. Студенти Московського університету під керівництвом відомого радянського етнолога Сергія Токарева збирали відомості про місцеве будівництво, а також про народний одяг, сімейний побут, пережитки давніх обрядів та вірувань. Щоправда, з опублікованого звіту важко зрозуміти, яку саме обрядовість вивчали тоді – календарну чи сімейну⁸.

У 1952–1953 рр. співробітники львівського Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР провели дві комплексні експедиції на теренах правобережного Полісся задля збору матеріалів до колективної монографії “Полісся”. Однак учасників мандрівки цікавили передусім різні ділянки матеріальної культури та громадський побут⁹, а записи про сімейну обрядовість були лише принагідними¹⁰.

У 1954 р. київські та львівські народознавці розпочали підготовку колективної історико-етнографічної монографії “Українці”. Уже 27 січня – 25 лютого 1955 р. учасники комплексної експедиції відділу етнографії Інституту мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР (далі – ІМФЕ АН УРСР) відвідали с. Борки Любешівського району (Західне Полісся) та с. Низкиничі Іваничівського району (західна частина історико-етнографічної Волині) Волинської області. Сімейний побут, звичаї та обряди вивчала Олена Кравець. Результативно працював також кінооператор й одночасно фотограф В. Спінатьєв, який, крім численних фотографій окремих учасників, атрибутів та актів весілля, зняв на кіноплівку фрагмент цього народного дійства¹¹. Польові записи окремих учасників зазначеної експедиції та фотоматеріали нині зберігаються в інститутському архіві¹², однак серед них відсутні польові матеріали О. Кравець. І все ж відомо, що згодом вона використала зібрані відомості для підготовки монографії “Сімейний побут та звичаї українського народу”¹³, окремих розділів у колективних дослідженнях про етнічну історію та культуру українців¹⁴. Щоправда, у цих працях поліський матеріал про традиційні сімейні звичаї є досить фрагментарним. Натомість авторка багато уваги приділила запровадженню нової радянської обрядовості, яка нібито вбирала у себе найкращі народні традиції, а насправді ж завдавала непоправного удару по системі традиційної обрядовості, спрощувала, а то й вульгаризувала окремі її складові елементи, цінності тощо. Так чи інакше, але останній момент був неодмінною складовою усіх наукових досліджень 1960–1980 х рр., які стосувалися сімейної обрядовості українців.

Лише зі середини 1960-х рр. сімейна обрядовість українців загалом та поліщуків зокрема стає об’єктом спеціальних систематичних досліджень. З того ж часу львівський етнолог Неоніла Здоровега провела серію експедицій на теренах західних, центральних та північних областей України задля вивчення традиційної та сучасної весільної обрядовості. Двічі маршрути її відряджень пролягали Поліссям. Спершу, 15–31 серпня 1964 р., вона відвідала поліські райони Волинської, Рівенської та Житомирської областей, а вже 17–30 листопада того ж року – Київської області¹⁵. Довготривале дослідження увінчала монографія

про українське народне весілля¹⁶, основою якої стали писемні джерела XIII–XVIII ст., опубліковані та рукописні описи кінці XVIII – першої половини XX ст. та власні польові записи. Щоправда, на польові джерела дослідниця майже не посилалася, позаяк лише частина з них була передана в музейний архів. У своєму дослідженні етнолог зупинилася лише на окремих аспектах весільної обрядовості поліщуків, позаяк її більше цікавили історичні джерела традиційної весільної обрядовості й історичні форми шлюбів. Точніше, на основі писемних згадок у літописах та релігійних творах авторка проаналізувала відомості про весілля у східнослов'янських племен, зокрема і автохтонних предків Середнього Полісся – древлян. На жаль, для окреслення ареалу побутування того чи іншого явища народознавець переважно використовувала лише назви колишніх губерній чи сучасних областей, а не етнографічних районів, що часто вносить суттєві незручності для наукового аналізу наведених фактів.

На початку 1970-х рр. київська дослідниця Галина Пашкова вивчала спільні елементи й особливості традиційної і сучасної весільної обрядовості українців та білорусів Полісся. Для цього протягом 1971–1973 рр. вона провела польові дослідження у 60 населених пунктах північних районів Рівенської і Житомирської областей УРСР та південних районів Брестської і Гомельської областей БРСР. Зібрані нею матеріали, оформлені у вигляді картотеки, зараз зберігаються у рукописних фондах ІМФЕ ім. М. Т. Рильського НАН України¹⁷. Г. Пашкова підготувала кандидатську дисертацію, яка згодом була опублікована у формі монографії¹⁸. На основі аналізу структури обряду (до речі, дослідниця виділила “розвідки” як структурну одиницю, поширену раніше на всій етнічній території українців), обрядодій, символів, архаїчних елементів, локальних особливостей тощо дійшла висновку, що у весільній обрядовості мешканців Полісся України та Білорусії, незважаючи на наявність локальних особливостей, принципової різниці немає. Однак, як зазначає сучасна дослідниця Ірина Несен, “на жаль, тогочасна ідеологічна ситуація не дозволила належно реалізувати зібраний матеріал, і згадана праця (монографія. – *І. Г.*) значною мірою присвячена темі дружби й братерства між українцями і білорусами в реґіоні”¹⁹.

У 1970 р. у серійному виданні “Українська народна творчість” побачив світ двотомник “Весілля”²⁰. Серед поміщених у ньому 16 зразків традиційного весілля XVII–XX ст. із різних етнографічних районів України лише один із них відноситься до Полісся, який записали ще в 1919 р.²¹. Це, з одного боку, свідчить про те, що укладачі збірника прагнули подати найповніші та найдавніші описи, з іншого – доводить, що у повоєнні роки докладних описів весілля не було зроблено. Цю невтішну ситуацію підтвердило і двотомне академічне видання “Весільні пісні”²², позаяк у переліку рукописних джерел, що були використані при його укладенні, серед матеріалів другої половини 1940-х – 1970-х рр. виявляємо переважно лише окремі збірки весільних пісень поліщуків, які зібрали професійні фольклористи та краєзнавці-аматори²³. Натомість академічні видання аналогічного характеру про родильну та поховальну обрядовість українців ще й досі відсутні.

Починаючи із середини 1960 х рр. українські народознавці працювали над підготовкою “Регіонального історико-етнографічного атласу України, Білорусії та Молдавії”, перші частини якого мали стосуватися житла, сільськогосподарських знарядь праці та одягу. Передбачалися також томи атласу, присвячені засобам пересування, промислам і ремеслам, їжі, хатньому начинню та окремим ділянкам духовної культури (звичаї, обряди, народне образотворче мистецтво, словесний і музичний фольклор)²⁴. Але цей важливий проект теж не був реалізований.

Протягом 1973–1977 рр. науковий працівник етнографічного відділу ІМФЕ АН УРСР Наталія Гаврилюк відвідала більшість регіонів України (крім Кримської, Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської та значної частини Тернопільської областей), де збрала польові етнографічні матеріали з традиційної і сучасної родильної обрядовості. Зокрема, в червні 1975 р. вона побувала у Київській, Чернігівській, Сумській та Полтавській областях, а в жовтні – листопаді того ж року – у Житомирській, Рівенській, Волинській, Хмельницькій та Вінницькій областях. У 1977 р. етнолог подорожувала Брянською, Чернігівською, Сумською та Харківською областями²⁵. Зібрані нею польові джерела нині зберігаються в інститутському архіві²⁶.

Підсумком її досліджень стала узагальнююча праця про родильну обрядовість українців, в основу якої було покладено картографічний метод²⁷. На охопленій польовими дослідженнями території України Н. Гаврилюк виділила північний (поліський), правобережний, харківський, середньоподніпровський та південний регіональні комплекси родильної обрядовості. Саме перший із них було обрано за точку відліку у з’ясуванні шляхів розвитку багатьох явищ родильної обрядовості, лише в окремих випадках опорною позицією послужила південно-західна частина Східного Поділля. Вона знаходиться найближче до Українських Карпат, у традиційній культурі мешканців яких, як і поліщуків, збереглося найбільше пережитків, але які, на жаль, залишилися поза ареалом польових досліджень київського етнолога. Щоправда, народознавець намагалася надолужити цю прогалину за даними етнографічної літератури.

Південну межу поширення поліського комплексу родильної обрядовості на правобережжі дослідниця провела по загальноприйнятій сучасними етнологами межі (Володимир-Волинський – Луцьк – Рівне – Новоград-Волинський – Радомишль), на Лівобережжі України до поліського ареалу була зачислена вся колишня Чернігівська губернія та Путивльський повіт Харківської губернії. Такий стан зумовило те, що в межах цього ареалу, крім центрально-західного (охоплює правобережне Полісся і ще поділяється на західний та перехідний центральний підваріанти) та східного варіантів, авторка виділила ще один – південно-східний перехідний варіант (охоплює терени південної частини колишньої Чернігівської губернії і Путивльщину й поділяється ще на південний та східний перехідні підваріанти, які відмежовують поліський регіональний комплекс від харківського та середньоподніпровського і поєднують в собі характерні для них риси). Межа між східним та південно-східним варіантами проходила, на думку дослідниці, по лінії Київ – Ніжин – Сосниця – Новгород-Сіверський.

Згідно з висновками Н. Гаврилюк, для поліського родильного комплексу властивий стійкий специфічно жіночий характер провідування та родин, які дослідниця пояснює пережитками матріархату. Загалом цей комплекс, за словами вченої, представлений сукупністю давніх за походженням форм явищ: звичаїв ім'янаречення (здійснювався за посередництва баби-повитухи чи повитухи і кумів) та кумівства (одна пара кумів, яких вибирали серед найближчих родичів по батьківській та материнській лінії), бабиною кашею (обряд виконували на обіді на честь новонародженого, він був пов'язаний з культом родючості), пострижинами (пріоритетні обрядові функції батька, магичні дії з обстриженим волоссям). Натомість у поліському родильному комплексі відсутні обряди очищення породіллі та повитухи (зливки), приєднання немовляти до домашнього вогнища.

У 1982–1990 рр. Н. Гаврилюк продовжила активну збирацьку роботу на теренах північніше від лінії: південна межа Закарпаття та Івано-Франківщини – північна межа Чернівецької області – Гайсин – Умань – Чигирин – Кобеляки – Полтава – Охтирка. Тоді особливу увагу вона приділяла родильній та поховальній обрядовості поліщуків²⁸. На основі картографування окремих явищ сімейної обрядовості етнолог дійшла висновку, що північні райони Київщини виступають перехідним варіантом між правобережним та лівобережним Поліссям України²⁹.

Наприкінці 1970-х – у першій половині 1980-х рр. інша київська дослідниця Валентина Борисенко побувала у кількох поліських селах Волинської, Рівенської, Житомирської, Київської та Чернігівської областей, де збирила етнографічні матеріали про весільну обрядовість. Наприклад, у 1982 р. вона записала весільний обряд у с. Діброві Поліського району, що на Київщині³⁰.

Наприкінці 1970-х – на початку 1980-х рр. науковий колектив Музею етнографії та художнього промислу АН УРСР (з 1982 р. – Львівське відділення ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР, нині – Інститут народознавства НАН України) разом з Інститутом мистецтвознавства, етнографії та фольклору АН БРСР (нині – Інститут мистецтвознавства, етнографії та фольклору ім. К. Кропиви НАН Білорусії) готували двотомне колективне історико-етнографічне дослідження про Полісся. Протягом 1979–1983 рр. львівські науковці провели вісім комплексних експедицій на теренах Полісся України. На особливу увагу заслуговують три з них, якими в 1981–1982 рр. було охоплено 43 населені пункти у 19 районах шести північних областей України³¹. Отже вперше за всю історію вітчизняної етнології протягом відносно короткого терміну було проведено комплексне дослідження усього Полісся України. Сімейну обрядовість під час цих експедицій вивчали Н. Здоровега, Ганна Горинь та Зоя Росінська, а традиційне харчування, зокрема й обрядову їжу – Таїсія Гонтар. Проте співавторами відповідного розділу в колективній монографії були В. Борисенко (весілля), З. Росінська та білоруська дослідниця Тетяна Кухарьонюк (родильна та поховальна обрядовість)³². Етнологи звернули увагу на структуру та численні локальні особливості обрядів, проте не виділили локальних комплексів. Крім того, дві останні дослідниці підготували й опублікували окрему розвідку про родильну обрядовість поліщуків³³.

У 1988 р. світ побачила монографія В. Борисенко про весільну обрядовість українців³⁴. У цій праці вперше в українській етнологічній науці було зроблено спробу визначити інваріантні ознаки українського весілля та виділено його чотири регіональні типи – центральний (з подільським і слобожанським підваріантами), південний, карпатський і поліський. Останні два, за словами авторки, є досить близькими за характером збереження і поширення різних за походженням елементів (наприклад, традиція випікати спільний коровай – частіше у молодого). Поліський весільний варіант етнолог поділила на три локальні підтипи: рівенсько-волинський, київсько-житомирський та чернігівський. Крім того, згідно з аналізом кількості та місця проведення церемоній санкціонуючого характеру, дослідниця виділила два варіанти поліського весілля: 1) більшість цих дій (посад молодих, шлюбна ніч, зав'язування нареченої у головний убір заміжньої жінки) зосереджені в домі нареченої (Поліський р н Київської, Овруцький і Коростенський р ни Житомирської обл.); 2) обряди проводяться у хаті нареченої (посад, розподіл короваю) та нареченого (шлюбна ніч, пов'язування молодої, спільна трапеза, розподіл короваю молодого й обдаровування молодят) (Східне Полісся, перехідні волинсько-галицькі райони та пограниччя з Поділлям). Між цими варіантами існує ще один перехідний варіант, в якому шлюбна ніч відбувається в домі нареченого, а обрядодії санкціонуючого характеру в хаті молодої ще досить значні (Житомирський, Лугинський, Народицький р ни Житомирської обл., деякі райони Західного Полісся).

Окремі польові дослідження сімейної обрядовості поліщуків науковці Львівського відділення ІМФЕ ім. М. Т. Рильського АН УРСР проводили і наприкінці 1980-х рр. Так, співробітники відділу сучасних свят і обрядів Лідія Худаш (керівник), Ольга Остапик, Василь Фриз та Ростислав Дмитерко протягом 13 липня – 2 серпня 1987 р. обстежили населені пункти Камінь-Каширського та Горохівського районів Волинської, Дубровицького і Дубнівського районів Рівенської областей. Вони вивчали відповідно молодіжні свята та обряди, весняну, весільну та поховальну обрядовість³⁵. У 1989 р. молода дослідниця Стефанія Гвоздевич вивчала родильну обрядовість Східного Полісся³⁶.

Окремі складові компоненти комплексу сімейної обрядовості поліщуків вивчали й дослідники інших ділянок традиційної культури, насамперед народного харчування. На особливу увагу заслуговують результати збирацької роботи Лідія Артюх, котра протягом 1972–1978 рр. працювала в різних областях України. Зокрема, у 1973 та 1975 рр. вона відвідала відповідно Середнє та Східне Полісся. Зібрані нею матеріали нині зберігаються в інститутському архіві³⁷. Збирацьку роботу дослідниці увінчали статті³⁸ та дві монографії, окремі розділи яких присвячені їжі в сімейній обрядовості³⁹. Важливе місце у цих працях посідає також поліський матеріал.

Значний внесок у дослідження сімейної обрядовості поліщуків зробили московські етнолінгвісти з Інституту слов'янознавства і балканістики АН СРСР (нині – Інститут слов'янознавства РАН) під керівництвом Нікіти Толстого. Ще

у 1962–1965 рр. вони розпочали систематичні лінгвістичні дослідження Полісся Білорусії⁴⁰, а починаючи з 1974 р. щорічно проводили комплексні експедиції, завданням яких був збір лексичних та фольклорно-етнографічних матеріалів для “Полесского этнолингвистического атласа” і “Словаря славянских народных древностей”. Крім співробітників згаданого інституту, студентів та аспірантів Московського університету, учасниками експедицій були представники інших установ – лінгвісти, фольклористи, музикознавці з Москви, Ленінграда, Томська (РСФРР), Мінська, Гомеля, Мозиря (БРСР), Житомира та Львова (УРСР).

Літом 1975 р. студентська група Житомирського педінституту під керівництвом Петра Романюка за тими ж програмами обстежила декілька сіл Народицького, Овруцького, Лугинського та Олевського районів Житомирської області.

У липні 1978 р. російські етнолінгвісти розпочали широкомасштабне вивчення Полісся України. Три групи під керівництвом Людмили Виноградової, Олександра Гури та А. Архипова працювали у Рокитнівському і Дубровицькому районах Рівенської області. У січні 1979 р. Л. Виноградова та О. Гура відвідали село Озерськ Дубровицького району. Влітку того ж року організували велику експедицію до Волинської області, де три групи науковців обстежили Ковельський, Ратнівський та Камінь-Каширський райони⁴¹.

У 1980 р. під час експедиції теренами Чернігівської області розпочали планомірний збір етнографічних матеріалів із двадцяти однієї теми, що стосувалися традиційної духовної культури поліщуків. Важливо, що збирали цей матеріал для “Полесского этнолингвистического атласа” за єдиною зведеною програмою. У спеціально розробленому питальнику першими значилися саме весілля, родини та похорон⁴².

Для знайомства зі всіма основними районами Полісся, у липні 1981 р. організували експедицію у Житомирську область, під час якої відвідали чотири села Овруцького та по одному селу Ємільчинського, Новоград-Волинського і Радомишльського районів⁴³.

Улітку 1984 р. на Житомирщині працював великий експедиційний загін із московських дослідників та студентів Житомирського педінституту під керівництвом Миколи Никончука. Улітку 1985 р. українські, російські та білоруські народознавці збирали матеріали у Любешівському районі Волинської області, а взимку 1986 р. невелика експедиція відвідала Ратнівський район тієї ж області.

Після Чорнобильської катастрофи польова робота на Поліссі у попередніх масштабах стала неможливою. Подальші обстеження сіл згідно зі сітки пунктів “Полесского этнолингвистического атласа” проводились переважно лише силами викладачів, студентів і співробітників Білоруського державного університету (територія Білорусії) і Львівського державного університету (керівник В. Харитонова, територія України та Росії). Так, у літні місяці 1986, 1987 та 1989 рр. львівські дослідники відвідали відповідно села Красностав Володимир-Волинського району, Забужжя та Грабово Любомльського району Волинської області⁴⁴.

Зібрані матеріали нині зберігають у Поліському архіві, заснованому в 1974 р. при секторі етнолінгвістики та фольклору Інституту слов'янознавства та балканістики АН СРСР. До фондів цього архіву також передавали експедиційні матеріали і записи, що їх зробили окремі науковці чи ентузіасти у різних куточках Полісся, а також на деяких інших теренах Слов'янського світу (Європейська північ Росії). Польові записи стали важливою джерельною основою численних наукових праць, зокрема і про сімейну обрядовість. Особливістю цих досліджень є те, що стосуються вони Полісся, яке знаходиться переважно в межах України та Білорусії.

Московські етнолінгвісти не підготували окреме монографічне дослідження про жодний комплекс сімейної обрядовості поліщуків, на відміну від календарної обрядовості⁴⁵. Однак значну частину зібраних матеріалів вони ввели в науковий обіг завдяки публікації польових матеріалів⁴⁶, словників⁴⁷ та наукових статей Галини Кабакової⁴⁸, О. Гури⁴⁹ та інших. Саме в цих дослідженнях було розроблено теоретичну основу московської етнолінгвістичної школи стосовно дослідження сімейної обрядовості, яку згодом застосували інші науковці.

Для прикладу, Ольга Седакова, провівши порівняння з іншими регіонами України, Білорусії та Європейської півночі Росії, визначає такі особливості поліського варіанту поховальної обрядовості: відсутність обрядових актів, пов'язаних з дорогою, по якій везуть покійника; слабо представлені профілактичні та очисні акти; побутування багатьох архаїчних елементів (розрізнення "своєї" і "несвоєї" смерті; обрядово оформлений поділ покійників на "чистих" і "нечистих"; уявлення про "невижитий вік"; особливі похорони неодруженої молоді; символіка кольорів; стриманий характер нічних чувань біля покійника; особливості знищення речей померлого тощо). Одночасно дослідниця відзначила, що між Західним і Східним Поліссям існують значні відмінності⁵⁰.

О. Седакова широко використала польові матеріали з Полісся у своїй кандидатській дисертації про поховальну обрядовість східних та південних слов'ян (1983 р.)⁵¹. Розглядаючи термінологію як одну із складових обрядового цілого, етнолінгвіст уявляє самий обряд як невербальний текст особливого типу, в якому виділяються такі плани: змістовий (актуальні для обряду і визначаючі його склад уявлення про смерть, життя, душу, загробний світ), акціональний (склад обрядодій, членування обряду, функціональна спрямованість), агентний (виконавці обрядових актів), предметний (склад предметів, якими оперує обряд – поминальні страви, профілактичні предмети, спорядження померлого) і термінологічний.

Підсумком багаторічної праці творчого колективу відділу етнолінгвістики і фольклору Інституту слов'янознавства РАН стало фундаментальне видання "Славянские древности. Этнолингвистический словарь"⁵², в якому широко представлений фактаж також про обрядовість поліщуків.

Значних результатів добилися й українські етнолінгвісти, зокрема житомирські, котрі були залучені до збирацької роботи за програмою “Полесского этнолингвистического атласа”. Так, П. Романюк ґрунтовно вивчив особливості весільної лексики правобережного Полісся, ареали її поширення, етимологію⁵³. Як зазначає І. Несен, дуже цікавим є його висновок про те, що “найбільш архаїчний пласт обрядових термінів свідчить на користь їх конвенційних (договірних) першовитоків”⁵⁴.

Валентина Конобродська (Світельська) підготувала серію статей⁵⁵, кандидатську дисертацію⁵⁶ та монографію⁵⁷ про поховально-поминальні обряди поліщуків. Дослідниця ввела у науковий обіг дуже цінний польовий матеріал, який збрала упродовж 1982–1992 рр. у понад 120 населених пунктах.

Етнолінгвіст висловлює думку, що номінація поліського поховального обряду, незважаючи на її відносну бідність, яка зумовлена загальним табуванням ритуалу, все-таки надзвичайно розгалужена. Сукупність зафіксованого мовного матеріалу, осмислення його як цілості та в проекції на позалінгвістичні компоненти обряду, картографування компонентів обряду та вербальних його засобів відкрило можливість для встановлення мотивації та походження невідомих раніше назв, дозволило дослідниці запропонувати нові версії пояснення шляхів постання деяких лексем та усталених словосполучень.

Ареальне дослідження виявило просторову варіантність поліського поховального обряду та його номінації, що вказує на етапи поступових структурних і семантичних змін, і закладає основи реконструкції вихідної форми та первісного змісту обряду. Дослідниця розглядає поліський поховальний обряд як текст, різні компоненти якого є співвіднесеними з різними хронологічними зрізами, з різними умовами та мотивами їх постання. Це дало можливість виявити архаїчні риси, які є рудиментами давнього слов’янського поховального обряду чи пов’язаних з ним міфологічних уявлень. На основі цього народознавець спробувала також реконструювати давню основу слов’янського похорону і пов’язані з нею повір’я, проте, як наголосила Л. Виноградова, не всі подані у монографії В. Конобродської аргументи є переконливими⁵⁸.

На відміну від московських етнолінгвістів, які розглядають Полісся переважно як одну з архаїчних зон Славії, забуваючи, що місцеві мешканці є частиною українського та білоруського народів⁵⁹, В. Конобродська трактує Полісся і як архаїчну зону Слов’янського світу, і як частину етнічної території українців, свідченням чого є виділені нею групи поліської поховальної лексики: спільнослов’янського, спільносхіднослов’янського та питомо українського походження, поряд з якими також наявна невелика група запозичень.

Мовлячи про перспективи наукового дослідження весілля В. Борисенко у своїй монографії наголосила, що “подальше ареальне вивчення весільного обряду за допомогою картографування дасть змогу уточнити типологічні особливості українського весілля”⁶⁰. Сприятливі умови для реалізації цих планів склалися лише після відновлення незалежності України. Протягом останнього

двадцятиліття різко зросла кількість дослідників, котрі вивчають сімейну обрядовість поліщуків. Ще більше розширилася географія польових досліджень і використання картографічного методу, що можна пояснити зростанням зацікавленості суспільства до традиційної культури свого народу та розширенням мережі народознавчих осередків.

Багато цінного польового матеріалу про традиційну сімейну обрядовість було зафіксовано під час щорічних постчорнобильських комплексних експедицій та численних тематичних виїздів. Зокрема, протягом 1994–2009 рр. народознавці відвідали понад 350 населених пунктів Середнього Полісся в межах Київської, Житомирської та Рівенської областей. Щоправда, не всі з цих експедицій (до 2006 р. їх налічувалось вже 32⁶¹) були результативними. Свідченням цього є хоча б те, що наявні нині праці про сімейну обрядовість підготовлені насамперед на основі матеріалів, зібраних під час польових досліджень 1994–1999 та 2006 рр. Пояснюється це передусім тим, що наприкінці 1990-х – на початку 2000-х рр. керівництво Історико-культурологічної експедиції зробило акцент на дослідженні Зони відчуження, де тоді проживало не більше півтисячі автохтонів-самоселів. Проте як зауважують фахівці, подальше проведення експедицій у десятикілометровій зоні буде малопродуктивним, позаяк головні об'єкти польового етнографічного дослідження (населені пункти) давно перетворилися в пустку⁶².

У кожній з експедицій один або й двоє науковців вивчали сімейну обрядовість. Зокрема учасниками цих польових досліджень у різні роки були В. Борисенко, І. Несен (1995–1999), С. Гвоздевич, Н. Гаврилюк, Олеся Мандибура, Олена Боряк, Галина Довженок та інші. Польові матеріали цих експедицій зберігаються в архівах Інституту народознавства НАН України та Державного наукового центру захисту культурної спадщини від техногенних катастроф (м. Київ).

Нині підводити остаточні підсумки щодо обсягу виконаної роботи поки що зарано, позаяк збір фактажу продовжується і буде проводитися у майбутньому. Зібраний польовий етнографічний матеріал вводиться у науковий обіг також нерівномірно як з погляду комплексності сімейної обрядовості, так і з погляду охоплення територій. Найчастіше його публікують у формі розвідок про родинні звичаї та обряди одного (Чорнобильщина⁶³, Овруччина⁶⁴, Рокитнівщина⁶⁵ та інші) чи кількох⁶⁶ адміністративно-територіальних районів.

Етнографічні матеріали з Поліського краю широко представлені у монографії О. Боряк, що присвячена місцю і ролі баби-повитухи у системі родопомічної діяльності та відповідної обрядової практики, а також символіці і семантиці образу “баби-пупорізки” у народних уявленнях і віруваннях⁶⁷. На основі аналізу значного джерельного матеріалу, у тому числі й власних записів з Середнього Полісся і польових етнографічних матеріалів Людмили Шевченко, що були зібрані на цих же теренах ще у 1920 х рр., О. Боряк приходить до висновку, що повивальне ремесло, яке передбачало знання “технології” народження дитини, належить до сфери сакральних знань, а образ самої повитухи в народі наділявся рисами сакральності.

Окремі аспекти сімейної обрядовості вивчали ті учасники постчорнобильських експедицій, яких цікавили інші ділянки традиційної культури поліщуків – харчування, одяг, медицина, календарна та будівельна обрядовість⁶⁸.

Сімейну обрядовість поліщуків, поряд з іншими ділянками матеріальної та духовної культури, досліджують також науковці київського скансена та регіональних народознавчих осередків: Луцька (Інститут культурної антропології)⁶⁹, Рівного (Рівненське обласне фольклорно-етнографічне товариство)⁷⁰, Львова (кафедри етнології і фольклористики Львівського національного університету імені Івана Франка)⁷¹ тощо.

Так, співробітниця сектору Полісся Національного музею народної архітектури та побуту НАН України І. Несен упродовж 2000–2007 рр. провела наукові відрядження у поліських районах Житомирської, Київської та Рівненської областей, а її молодша колега Людмила Костенко, починаючи з 2003 р., кожного літа відвідує північні райони Чернігівської та Сумської областей. Обидві дослідниці основну увагу зосереджують насамперед на фіксації відомостей про сімейну і календарну обрядовість⁷².

Українські етнологи також опублікували значну кількість статей про окремі структурні одиниці, символи, учасників, атрибути родинної (переважно весільної) обрядовості⁷³. І все ж, поки що наявне лише одне узагальнююче дослідження, зокрема про весільну обрядовість Середнього Полісся⁷⁴. Автор якого вже згадувана І. Несен. Зокрема на основі картографічного методу авторка дослідила особливості структури, окремих дійств, атрибутів, номінацій учасників, а також чинники часу і простору. Це дало можливість визначити інваріантну основу, загальнорегіональні та локальні (чітка композиційна відокремленість дошлюбної, шлюбної та післяшлюбної частин, побутування “свічкового обряду”, дворазова зміна головного убору молодої з дівочого на жіночий) риси весільного обряду Середнього Полісся. Проаналізувавши змінні явища, дослідниця виявила на цих теренах чотири варіанти розгортання весільного дійства: північно-західний, північний, північно-східний та південний.

Отже, підведемо загальні підсумки.

У тематиці польових етнографічних й етнолінгвістичних досліджень другої половини 40-х років ХХ – початку ХХІ ст. простежується тенденція до зростання інтересу вітчизняних та іноземних народознавців до сімейної обрядовості українців загалом і поліщуків зокрема, розширення географії та масштабів польової збирацької роботи, застосування нових наукових методів (картографування). Проте упродовж відповідного періоду, як і раніше, спостерігалася нерівномірність щодо дослідження окремих ділянок сімейної обрядовості (найбільше уваги було приділено весіллю) та районів Полісся (частіше у центрі уваги перебувало Середнє, найменше – Східне Полісся).

Зібрані польові етнографічні матеріали стали важливою джерельною базою численних праць, які різняться між собою характером, обсягом, новизною та повнотою фактажу, деякими методологічними підходами. На основі аналізу

структури, атрибутів і символів виділено поліські варіанти (типи) у районуванні родильної та весільної обрядовості українців, зроблено окремі кроки на шляху окреслення локальних варіантів трьох складових комплексів сімейної обрядовості поліщуків.

FIELD RESEARCHES OF TRADITIONAL DOMESTIC RITE OF POLISHCHUKY (the second half of XX – the beginning of XXI c.)

Ihor HILEVYCH

The Ivan Franko National University of L'viv, the Chair of Ethnology

In the article the process of the field research of domestic rite of polishchuky during the second half of XX – in the beginning of XXI c. is analyzed, particularly certainly basic tendencies and results (study of structure, semantics and genesis of separate characters and ceremonies, application of method of mapping, selection of regional and local variants etc.). On the basis of place, which was taken for this area of traditional culture of polishchuky in the subject of expeditionary searches, method and scales of gathering work the probed period is divided into three stages. It is revealed that during this time there is some in consistency in the separate complexes of domestic rite and subregions of Polissia of Ukraine under analysis.

Key words: ethnology, Polissia of Ukraine, domestic rites, field explorations, investigation methods.

¹ Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край, снаряженной Русским географическим обществом. Юго-Западного отдела. Материалы и исследования, собранные П. П. Чубинским. – С[анкт]-Петербург : Типография В. Киршбаума, 1877. – Т. 4. – 480 с.

² Kolberg O. Dzieia wszystkie / Oskar Kolberg. – Wroclaw ; Poznac : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1964. – Т. 36 : Woisc. – 552 s. ; Kolberg O. Dzieia wszystkie / Oskar Kolberg. – Wroclaw ; Poznac : Polskie Towarzystwo Ludoznawcze, 1968. – Т. 52 : Biaioruń Polesie. – 571 s.

³ Литвинова-Бартош П. Весільні обряди і звичаї у селі Землянці Глухівського пов. у Чернігівщині / Литвинова-Бартош П. // Материяли до українсько-руської етнольоїї / За ред. Хв. Вовка. – Львів, 1900. – Т. III. – С. 70–173.

⁴ Каминский В. Этнографическое изучение Волыни и важнейшие вопросы ее этнографии в настоящее время / Каминский В. // Записки Общества истории, филологии и права при Императорском Варшавском университете. – Варшава, 1912. – Вып. 6. – С. 79–135.

⁵ Звичаї у с. Забрідді та по деяких інших, недалеко від цього села місцевостях Житомирського повіту на Волині : Етнографічні матеріали, зібрані Кравченком Васильом. – Житомир : Робітник, 1920. – 244 с. ; Кравченко В. Свадьба в Курозванах / В. Кравченко // Труды Общества исследователей Волыни. – Житомир, 1902. – Т. I. – С. 118–150.

⁶ Болтарович З. Є. Україна в дослідженнях польських етнографів XIX ст. / З. Є. Болтарович. – К. : Наукова думка, 1976. – С. 94–95 ; Бондарчик В. К. Полесье в историографических исследованиях и источниках / В. К. Бондарчик, Е. И. Матейко // Полесье. Материальная культура / Под ред. В. К. Бондарчика, Р. Ф. Кирчова. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 12–15 ; Кузеля З. Українські похоронні звичаї й обряди в етнографічній літературі. Огляд студій і бібліографія / Кузеля Зенон // Етнографічний збірник. – Львів, 1912. – Т. XXXI–XXXII. – С. 147–149, та інші.

⁷ Несен І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся : традиційна структура та реліктові форми (середина XIX–XX ст.) / Несен І. І. – К. : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005. – С. 19–22, та інші.

- ⁸ Токарев С. А. Северно-украинская экспедиция 1945 г. / С. А. Токарев // Краткие сообщения Института этнографии. – Москва, 1947. – Т. II. – С. 27–35.
- ⁹ [Фіголь Д. І.], Деякі особливості сучасного побуту українців Полісся (За матеріалами експедиції 1953 р.) / [Фіголь Д. І., Суха Л. М., Козакевич М. З. та інші] // Матеріали з етнографії та художнього промислу. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1956. – Вип. II. – С. 48–59 ; Ломова М. Разведывательная этнографическая поездка в украинское Полесье / М. Ломова, М. Козакевич, П. Жолтовский // Советская этнография. – Москва, 1953. – № 3. – С. 127–132.
- ¹⁰ Архів Інституту народознавства НАН України (далі – Архів ІН НАН України). – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 21. – С. 82–95, 187.
- ¹¹ Стельмах Г. Ю. Етнографічна експедиція до Волинської області в 1955 р. / Г. Ю. Стельмах // Українська етнографія. – К. : Вид во АН УРСР, 1958. – С. 125–131. – [Наукові записки / Інститут мистецтвознавства, фольклору та етнографії АН УРСР ; вип. IV].
- ¹² Національні архівні наукові фонди рукописів та фонозаписів Інституту мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України (далі – НАНФ ІМФЕ НАН України). – Ф. 14–5. – Спр. 173, 252, 277.
- ¹³ Кравець О. М. Сімейний побут і звичаї українського народу / О. М. Кравець. – К. : Наукова думка, 1966. – С. 63–90.
- ¹⁴ Кравець Е. М. Семейные обычаи и обряды. Свадьба / Е. М. Кравець // Народы европейской части СССР. – Москва : Наука, 1964. – Т. 1. – С. 688–691 ; Кравець К. М. Шлюб, сім'я та сімейний побут / К. М. Кравець // Українці : історико-етнографічна монографія у двох томах (Макет). – К. : Вид во АН УРСР, 1959. – Т. 1. – С. 452–469, 471–474.
- ¹⁵ Архів ІН НАН України. – Ф. 1. – Оп. 1. – Спр. 226. – Арк. 72, 81, 110, 117 ; Спр. 229. – Арк. 20 ; Спр. 236. – Арк. 11.
- ¹⁶ Здоровега Н. І. Нариси народної весільної обрядовості на Україні / Н. І. Здоровега. – К. : Наукова думка, 1974. – 159 с.
- ¹⁷ НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5. – Спр. 436.
- ¹⁸ Пашкова Г. Т. Етнокультурні зв'язки українців та білорусів Полісся. На матеріалах весільної обрядовості / Г. Т. Пашкова. – К. : Наукова думка, 1978. – 119 с.
- ¹⁹ Несен І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся : традиційна структура та реліктові форми (середина XIX–XX ст.) / Несен І. І. – К. : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005. – С. 20.
- ²⁰ Весілля. У 2 кн / Ред. Х. Ю. Берлінська. – К. : Наукова думка, 1970. – Кн. 1. – 455 с. ; Кн. 2. – 479 с.
- ²¹ Весілля в селі Прохори Борзенського повіту Чернігівської губернії. Записав П. Коломийченко. Мелодії поклали на ноти В. М. Лашенко і В. Г. Дмитріїв. 1919 // Весілля. У 2 кн / Ред. Х. Ю. Берлінська. – К. : Наукова думка, 1970. – Кн. 1. С. 355–392.
- ²² Весільні пісні. У 2 кн. – К. : Наукова думка, 1982. – Кн. 1 : Полісся, Наддніпрянщина, Слобожанщина, Степова Україна. – 871 с. ; Кн. 2 : Волинь, Поділля, Буковина, Прикарпаття, Закарпаття. – 679 с.
- ²³ Весільні пісні. У 2 кн. – К. : Наукова думка, 1982. – Кн. 1 : Полісся, Наддніпрянщина, Слобожанщина, Степова Україна. – С. 740–745.
- ²⁴ Гуслистий К. Г. Передмова / К. Г. Гуслистий // Українська народна землеробська техніка. Програма-запитальник для збирання матеріалів до “Регіонального історико-етнографічного атласа України, Білорусії та Молдавії”. – К. : Наукова думка, 1969. – С. 3.
- ²⁵ Горленко В. Ф. Етнографічні експедиції інституту ім. М. Т. Рильського / В. Ф. Горленко // Народна творчість та етнографія (далі – НТЕ). – К., 1976. – № 5. – С. 84–85 ; НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5. – Спр. 451. – Арк. 1.
- ²⁶ НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5. – Спр. 449, 451.
- ²⁷ Гаврилук Н. К. Картографирование явлений духовной культуры (по материалам родильной обрядности украинцев) / Н. К. Гаврилук. – К. : Наукова думка, 1981. – 281 с.

- ²⁸ Гаврилюк Н. К. Традиционная погребальная обрядность Полесья в сравнении с Карпато-Буковинской зоной / Н. К. Гаврилюк // Балто-славянские этнокультурные и археологические древности. Погребальный обряд. – Москва : Наука, 1985. – С. 28–30 ; Гаврилюк Н. Формули-міфи про народження дітей (До ареальної характеристики на українському Поліссі і суміжних територіях) / Наталія Гаврилюк // Проблеми сучасної ареалогії. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 332–339.
- ²⁹ Гаврилюк Н. К. Київсько-поліський варіант традиційної сімейної обрядовості на фоні суміжних територій / Н. К. Гаврилюк // Київське Полісся. Етнолінгвістичне дослідження / Відп. ред. І. М. Железняк. – К. : Наукова думка, 1989. – С. 34.
- ³⁰ НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5. – Спр. 496.
- ³¹ Архів ІН НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 285. – Арк. 4, 9, 23–24 ; – Спр. 304. – Арк. 2, 75–89 ; Болтарович З. С. Експедиційне вивчення Полісся / З. С. Болтарович, Р. Ф. Кирчів // НТЕ. – 1983. – № 5. – С. 65–70.
- ³² Борисенко В. К. Семейные обычаи и обряды / В. К. Борисенко, Т. И. Кухаронак, З. Ф. Росинская // Общественный, семейный быт и духовная культура населения Полесья / Под ред. В. К. Бондарчика. – Минск : Наука и техника, 1987. – С. 153–182.
- ³³ Кухарьонук Т. І. Родильна обрядовість на Поліссі / Т. І. Кухарьонук, З. П. Росінська // НТЕ. – 1985. – № 6. – С. 45–48.
- ³⁴ Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні : Історико-етнографічне дослідження / Борисенко В. К. – К. : Наукова думка, 1988. – 190 с.
- ³⁵ Архів ІН НАН України. – Ф. 1. – Оп. 2. – Спр. 341, 341 а.
- ³⁶ Гвоздевич С. Трансформація традиційної сімейної обрядовості українців / Стефанія Гвоздевич // Народознавчі Зошити (далі – НЗ). – Львів, 2008. – № 1–2. – С. 55.
- ³⁷ НАНФ ІМФЕ НАН України. – Ф. 14–5. – Спр. 447.
- ³⁸ Артюх Л. Ареальна характеристика поминального хліба на українському Поліссі / Лідія Артюх // Проблеми сучасної ареалогії. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 318–323.
- ³⁹ Артюх Л. Ф. Українська народна кулінарія : Історико-етнографічне дослідження / Л. Ф. Артюх. – К. : Наукова думка, 1977. – С. 85–103 ; Артюх Л. Ф. Народне харчування українців та росіян північно-східних районів України / Л. Ф. Артюх. – К. : Наукова думка, 1982. – С. 42–66.
- ⁴⁰ Никончук Н. В. Хроника полесских экспедиций / Н. В. Никончук // Полесье (Лингвистика. Археология. Топонимика). – Москва : Наука, 1968. – С. 300–302.
- ⁴¹ Гура А. В. Хроника полесских экспедиций / А. В. Гура // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – Москва : Наука, 1983. – С. 281–283.
- ⁴² Программа полесского этнолингвистического атласа / Сост. А. В. Гура, О. А. Терновская, С. М. Толстая // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – Москва : Наука, 1983. – С. 21–25 ; Толстые Н. И и С. М. О задачах этнолингвистического изучения Полесья / Н. И и С. М. Толстые // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – Москва : Наука, 1983. – С. 12.
- ⁴³ Гура А. В. Хроника полесских экспедиций / А. В. Гура // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – Москва : Наука, 1983. – С. 283–284.
- ⁴⁴ Антропов Н. И. Хроника полесских экспедиций / Н. И. Антропов, А. А. Плотникова // Славянский и балканский фольклор. Этнолингвистическое изучение Полесья. – Москва : Индрик, 1995. – С. 383, 385–391.
- ⁴⁵ Толстая С. М. Полесский народный календар / Толстая С. М. – Москва : Индрик, 2005. – 599 с. – [Традиционная духовная культура славян / Современные исследования].
- ⁴⁶ Гура А. В. Материалы к полесскому этнолингвистическому атласу / А. В. Гура, О. А. Терновская, С. М. Толстая // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – Москва : Наука, 1983. – С. 49–72 ; Седакова О. А. Материалы к описанию полесского погребального обряда / А. О. Седакова // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – Москва : Наука, 1983. – С. 246–261.

- ⁴⁷ Гура А. В. Из полесской свадебной терминологии. Свадебные чины (Словарь : Б – М) / А. В. Гура // Славянское и балканское языкознание. Язык в этнокультурном аспекте. – Москва : Наука, 1984. – С. 137–177 ; Гура А. В. Из полесской свадебной терминологии. Свадебные чины. Словарь : Н – Свашка / А. В. Гура // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – Москва : Наука, 1986. – С. 144–177 ; Гура А. В. Из полесской свадебной терминологии. Свадебные чины. Словарь (Свеночельники – Ш) / А. В. Гура // Славянский и балканский фольклор. – Москва : Наука, 1995. – С. 318–334.
- ⁴⁸ Кабакова Г. Дети, умершие до крещения / Галина Кабакова // Проблеми сучасної ареалогії. – К. : Наукова думка, 1994. – С. 312–317 ; Кабакова Г. Отец и повитуха в родильной обрядности Полесья // Кабакова Г. И. Отец и повитуха в родильной обрядности Полесья / Г. И. Кабакова // Родины, дети, повитухи в традициях народной культуры / [Е. Белоусова (упор.), Ю. Неклюдов (ред.)]. – М. : РГГУ, 2001. – С. 107–129.
- ⁴⁹ Гура А. В. Материалы к Полесскому этнолингвистическому атласу. Опыт картографирования. Дождь во время свадьбы / А. В. Гура // Славянский и балканский фольклор. Духовная культура Полесья на общеславянском фоне. – Москва : Наука, 1986. – С. 30–33.
- ⁵⁰ Седакова О. А. Материалы к описанию полесского погребального обряда / А. О. Седакова // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – Москва : Наука, 1983. – С. 246–249.
- ⁵¹ Седакова О. А. Поэтика обряда. Погребальная обрядность восточных и южных славян / Седакова О. А. – Москва : Индрик, 2004. – 320 с. – [Традиционная духовная культура славян / Современные исследования].
- ⁵² Славянские древности. Этнолингвистический словарь / Под ред. Н. И. Толстого. – Москва : Индрик, 1995–2009. – Т. 1–4.
- ⁵³ Романюк П. Ф. Из опыта картографирования свадебного обряда правобережного Полесья / П. Ф. Романюк // Полесский этнолингвистический сборник. Материалы и исследования. – Москва : Наука, 1983. – С. 198–205 ; Романюк П. Ф. Лексика весільного обряду правобережного Полісся / П. Ф. Романюк // Дослідження з української діалектології. – К., 1991. – С. 225–251 ; Романюк П. Ф. Лексика некалендарних обрядів правобережного Полісся : На матеріалі весільного обряду : Автореф. дисс. на соискание науч. ступеня канд. філолог. наук. : спец. 10.02.02 “язики народів СРСР (український язык)” / Романюк Петр Федорович. – К., 1984. – 23 с.
- ⁵⁴ Несен І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся : традиційна структура та реліктові форми (середина XIX–XX ст.) / Несен І. І. – К. : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005. – С. 22.
- ⁵⁵ Конобродська В. Рудименти магії речей померлого у поліському поховальному обряді / Валентина Конобродська // Полісся : Мова, культура, історія : Матеріали міжнародної конференції. – К., 1996. – С. 140–146 ; Світельська В. Поліський поховальний обряд (із досвіду картографування) / Валентина Світельська // Древліани : Збірник статей і матеріалів з історії та культури Поліського краю. – Львів : ІН НАН України, 1996. – Вип. 1. – С. 201–224, та інші.
- ⁵⁶ Конобродська В. Л. Вербальний компонент традиційного поховального обряду в поліських говорах : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук. : 10.02.01 “українська мова” / Конобродська Валентина Лаврентіївна. – Львів, 1999. – 21 с.
- ⁵⁷ Конобродська В. Поліський поховальний і поминальні обряди / Конобродська Валентина. – Житомир : Полісся, 2007. – Т. 1 : Етнолінгвістичні студії. – 352 с.
- ⁵⁸ Виноградова Л. Н. Погребально-поминальная обрядность Полесья [Рец. на : В. Л. Конобродська. Поліський поховальний і поминальні обряди : Етнолінгвістичні студії. Т. 1. Житомир : Полісся, 2007. 352 с.] / Л. Н. Виноградова // Живая старина. – Москва, 2008. – № 2. – С. 53.
- ⁵⁹ Кирчів Р. Етнокультурне пограниччя : контури предметного поля й методологічні засади його дослідження / Роман Кирчів // НЗ. – 2009. – № 5–6. – С. 599.
- ⁶⁰ Борисенко В. К. Весільні звичаї та обряди на Україні : Історико-етнографічне дослідження / Борисенко В. К. – К. : Наукова думка, 1988. – С. 189.

- ⁶¹ Брицина О. “Името на тази звезда е “Пелин” : изучаване на традиционната култура на жителите на пострадалата от Чернобилската авария територия и на преселниците / Александра Брицина, Ростислав Омеляшко // Българска етнология. – София, 2007. – № 4. – С. 69.
- ⁶² Глушко М. Постчернобилське експедиційне етнографічне дослідження Середнього Полісся (наукові здобутки, прогалини, завдання) / Михайло Глушко // НЗ. – 2006. – № 3–4. – С. 323–325.
- ⁶³ Гвоздевич С. Родильна обрядовість поліщуків / Стефанія Гвоздевич // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів : ІН НАН України, 1997. – Вип. 1 : Київське Полісся. 1994. – С. 164–171 ; Гаврилюк Н. Про локальну спільність і диференціацію обрядово-світоглядних традицій Чернобилського Полісся / Ніна [Наталія] Гаврилюк // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів : ІН НАН України, 1997. – Вип. 1 : Київське Полісся. 1994. – С. 339–345.
- ⁶⁴ Гвоздевич С. Родильна обрядовість поліщуків Овруччини / Стефанія Гвоздевич // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів : ІН НАН України, 1999. – Вип. 2 : Овруччина. 1995. – С. 185–190.
- ⁶⁵ Боряк О. Родина обрядовість поліщуків (За матеріалами експедиційного дослідження) / Олена Боряк // НТЕ. – 2007. – № 5. – С. 59–64.
- ⁶⁶ Мандебура-Нога О. Народина : вірування, звичаї, обряди поліщуків (за експедиційними матеріалами) / Олеся Мандебура-Нога // Етнічна історія народів Європи : Зб. наук. праць. – К. : УНІСЕРВ, 2002. – Вип. 13. – С. 47–52.
- ⁶⁷ Боряк О. Баба-повитуха в культурно-історичній традиції українців : між профанним і сакральним / Олена Боряк. – К. : Інститут мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М. Т. Рильського НАН України, 2009. – 398 с.
- ⁶⁸ Боренько Н. Народне харчування в системі життєдіяльності поліщуків : концептуальні засади польових досліджень / Надія Боренько // НЗ. – 2006. – № 3–4. – С. 476–477 ; Колодюк І. Особа “баби-повитухи” та її роль, місце та функції в народній медицині жителів Полісся (за експедиційними матеріалами) / Ірина Колодюк // Етнічна історія народів Європи : Зб. наук. праць. – К. : УНІСЕРВ, 2004. – Вип. 17. – С. 77–82 ; Кутельмах К. Поминальні мотиви в календарній обрядовості поліщуків / Корнелій Кутельмах // Полісся України : матеріали історико-етнографічного дослідження. – Львів : ІН НАН України, 1997. – Вип. 1 : Київське Полісся. 1994. – С. 172–203 ; Українець А. Весільне вбрання мешканців Рівненщини поч. ХХ ст. / Алла Українець // Етнокультурна спадщина Полісся. – Рівне : Перспектива, 2006. – Вип. VII. – С. 83–91, та інші.
- ⁶⁹ Давидюк В. Реліктове значення ініціальних ритуалів у поліській весільній обрядовості / Віктор Давидюк // Родовід. – 1994. – Ч. 9. – С. 26–30, та інші.
- ⁷⁰ Пархоменко Т. Ритуальне використання продуктів бджільництва в поховально-поминальній обрядовості Полісся / Тетяна Пархоменко // НЗ. – 2000. – № 5. – С. 842–850 ; Пархоменко Т. Ритуальне застосування свічки у весільних обрядах / Тетяна Пархоменко // НТЕ. – 2004. – № 5. – С. 89–92 ; Підцерковна Я. Інститут кумівства на Західному Поліссі (за матеріалами сіл Костопільського та Гошанського районів Рівненської області) / Ярослава Підцерковна // Етнокультурна спадщина Рівненського Полісся. – Рівне : Перспектива, 2003. – Вип. III. – С. 28–34 ; Тарасюта К. Короткі відомості про випікання короваю в с. Люхча Сарненського району / Катерина Тарасюта // Етнокультурна спадщина Полісся. – Рівне : Перспектива, 2004. – Вип. VI. – С. 189–193, та інші.
- ⁷¹ Вовчак А. Весілля села Оленівка Борзнянського р ну Чернігівської обл. / Андрій Вовчак // НЗ. – 2006. – № 3–4. – С. 370–393 ; Денисюк І. Турське весілля : тяглість традицій, міфологізм, поетика / Денисюк Іван // Фольклористичні Зошити. – Луцьк, 2004. – Вип. 7. – С. 45–60.
- ⁷² Костенко Л. Весільна комора у контексті обрядів господарської магії / Людмила Костенко // НТЕ. – 2007. – № 3–4. – С. 29–36.
- ⁷³ Лупій Т. Семантика рушників у весільній, поховальній та поминальній обрядовості (за матеріалами Західного Полісся) / Тетяна Лупій // Берегиня. – К., 2000. – № 3. – С. 5–16 ; Нагорнюк О. Надгробок як макрознак (конструктивні особливості, символіка і функції надгробків у поховально-поминальній традиції Західного Полісся) / Олексій Нагорнюк // НЗ. – 2006. – № 3–4.

– С. 438–445 ; Несен І. Деревце у весільному ритуалі Київського Полісся / Ірина Несен // Київська старовина. – 2003. – № 6. – С. 107–114 ; Несен І. Особливості поминання небіжчиків у контексті уявлень про душу (за матеріалами з Полісся) / Ірина Несен // Західне Полісся. – Рівне : Видавець О. Зень, 2009. – Вип. III. – С. 90–97 ; Несен І. Чин дядя у весільному ритуалі українсько-білоруського пограниччя / Ірина Несен // Київська старовина. – 2008. – № 6. – С. 49–58, та інші.

⁷⁴ Несен І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся : традиційна структура та реліктові форми (середина XIX – XX ст.) : Автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук : спец. 07.00.05 “етнологія” / Несен Ірина Іванівна. – К., 2004. – 21 с. ; Несен І. І. Весільний ритуал Центрального Полісся : традиційна структура та реліктові форми (середина XIX–XX ст.) / Несен І. І. – К. : Центр захисту культурної спадщини від надзвичайних ситуацій, 2005. – 276 с.

